

Alles is data

Het onderzoekend vermogen van professionals

Concept-paper voor PION bijeenkomst, Max Huber mei 2017, a.huber@hva.nl

Inleiding

Als onderzoeker/promovendus en onderzoeksdocent aan de Hogeschool van Amsterdam is de discussie over praktijk(gericht)onderzoek dagelijkse kost. Op verzoek van Cor van Dijkum wil ik één element hiervan belichten voor PION: het onderzoekend vermogen van de uitvoerende professional. Onderstaande is een weerslag van vele discussies en draagt hopelijk bij aan verdere gedachtevorming, met grote dank aan collega onderzoekers en onderzoeksdocenten bij onder meer de HvA voor het aanscherpen en inspireren van mijn gedachten.¹

Ik richt me op dit thema, omdat ik merk in discussies met studenten (en professionals) dat zij onderzoek zien als iets wat buiten hun beroepsopvatting valt, dat onderzoek iets is wat anderen doen en waar zij wel of niet gebruik van kunnen maken. Mijn antwoord, en dat is het punt dat ik met dit artikel wil maken, is in het kort het volgende: professionals hanteren al veel principes van etnografie en handelingsonderzoek, in de zin van het waarnemen van de leefwereld van de burgers waar zij mee werken, het zoeken naar manieren om die te beïnvloeden en het evalueren van de uitkomst van die beïnvloeding. Dit gebeurt echter (meestal) niet expliciet. Door dit expliciet te doen dwingen professionals zichzelf om meer open, meer precies en meer systematisch waar te nemen wat er gebeurt en ontsluiten we een gigantisch potentieel aan data waar nu alleen secundair (via onderzoekers die professionals bevragen) gebruik van wordt gemaakt. In onderstaande werk ik dit argument verder uit, waarbij ik in het laatste deel aandacht besteed aan uitdagingen en beperkingen.

Ik neem als vertrekpunt het pleidooi van Andriessen² voor de ontwikkeling van het 'onderzoekend vermogen' van studenten, bestaande uit drie delen:

- een onderzoekende houding (opmerkzaam, nieuwsgierig, analytisch, etc.),
- toepassen van onderzoek van anderen (lezen, beoordelen, vertalen naar eigen praktijk)
- en het zelf doen van praktijkgericht onderzoek.

Andriessen koppelt onderzoek op het HBO aan praktisch relevantie en methodische grondigheid, met expliciet ook aandacht voor de waarde van handelingsonderzoek (hij spreekt van ontwerpgericht onderzoek). In zijn werk is minder aandacht voor de methodische uitvoering van praktijkgericht onderzoek en (nog) geen aandacht voor onderzoek door professionals. Beide wil ik in dit paper verder uitwerken. Daarvoor wil ik inzichten uit (voornamelijk) handelingsonderzoek (ook wel ontwerpgericht of actieonderzoek) en etnografie gebruiken.

Handelingsonderzoek is een passende onderzoekstraditie als het gaat om onderzoek in en voor de praktijk, het hand in hand gaan van handelen en reflectie en de versmelting van rollen van professional en

¹ Expliciet wil ik noemen Cor van Dijkum, Sjoukje Botman, het onderzoeksteam Outreachend werken & Innoveren en mijn promotoren Tineke Abma, Tine van Regenmortel, Martin Stam en Rosalie Metze.

² Uitgewerkt in diverse stukken, o.a. zijn lectorale redenen

onderzoeker. Tegelijk blijft in literatuur over handelingsonderzoek in mijn optiek vaak wat onderbelicht hoe de data verzameld wordt en hoe tot inzichten gekomen kan worden die een grotere bruikbaarheid hebben dan de specifieke context waarbinnen het onderzoek heeft plaatsgevonden.

Etnografisch onderzoek is een mooie aanvulling op het handelingsonderzoek, met een grote nadruk op participerende observatie en andere informele vormen van dataverzameling, een traditie hoe deze data te analyseren en kwaliteitsstandaarden. Aangevuld met inzichten uit het 'realistisch evalueren'³ ontstaat hier ook houvast hoe vanuit de dagelijkse praktijk te komen tot onderbouwde uitspraken met een grotere bruikbaarheid.

In de komende pagina's wil ik de genoemde elementen integreren, beginnend met een korte reflectie op verschillende vormen van kennisontwikkeling. De drie onderdelen van het onderzoekend vermogen komen aan bod, maar in een iets andere volgorde, omdat ik eerst iets wil zeggen over kennisontwikkeling in het sociale domein waaruit het ook consumeren van kennis door professionals volgt.

Ik richt me hier vooral op sociaal werk, de sector waar ik bekend mee ben, maar ik kan me voorstellen dat elementen hiervan ook relevant zijn voor andere publieke professies (docenten, agenten, verpleegkundigen).

Verschillende vormen van kennisontwikkeling

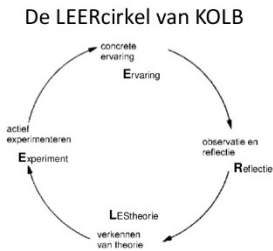
In het sociaal domein, maar niet alleen daar, is er de afgelopen jaren fel gedebatteerd over het belang van 'evidence based' werken dan wel juist de ontwikkeling van 'practice based evidence'. Beiden veronderstellen een taakverdeling tussen onderzoeker en professional als het gaat om kennisontwikkeling: de onderzoeker ontwikkelt kennis, de professional past het toe of de professional ontwikkelt kennis, de onderzoeker schrijft het op. Ondertussen betogen steeds meer auteurs dat kennisontwikkeling niet zozeer een rechtlijnig proces is, maar eerder een cyclisch proces, idealiter in een opgaande spiraal, zoals Nonaka & Takeuchi (1995) laten zien. Een mooi voorbeeld is het onderzoek van Day, Kenealy & Sheridan (2016) die laten zien dat door een 'randomized control trial' (RCT) te combineren met handelingsonderzoek in samenwerking met professionals beide methoden beter tot hun recht kwamen. Professionals werken in dit onderzoek samen met onderzoekers aan de ontwikkeling van een protocol, aan het testen van dit protocol en aan het implementeren van een protocol.

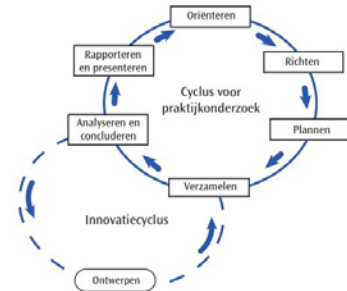
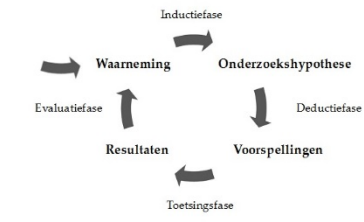
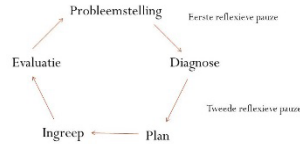
Door het cyclische karakter van kennis in het sociale domein te benadrukken, wordt ook de verbinding met andere cycli scherper:

³ Ontwikkeld door Pawson & Tilley (1997)

- de leercirkel van Kolb (hoe wij als individu kennis verwerven),
- de regulatieve cyclus van van Strien (hoe je als professional kennis toepast in de praktijk)
- en de empirische cyclus (met fases van inductie en deductie), al dan niet aan de hand van een praktijkexperiment (in beeld gebracht door van der Donk en van Lanen (2015)).⁴

Regulatieve cyclus van Van Strien

Kenmerkend voor al deze cycli is dat het gaat om processen van internalisatie en externalisatie, toepassing en abstrahering en contextualisering en decontextualisering. Impliciet ontwikkelen professionals allerlei taciete kennis en passen zij allerlei theoretische kennis toe, en leren waar dat toepassen wel of niet of op wat voor manier lukt. Door die impliciete processen expliciet te maken wordt de kwaliteit van het werk van professionals vergroot en wordt een belangrijke bron van (handelings)kennis ontsloten die nu maar ten dele gebruikt wordt.

Kenniscycli in de praktijk

Een professional is een kenniswerker, in elke situatie pas je elders verkregen kennis (ervaring, theorie, training) toe en je evalueert het effect, voor volgende situaties. In zekere zin is elke handeling van een professional een mini-handelingsonderzoek, alleen vaak niet expliciet. Doordat het niet expliciet wordt gemaakt is het leerrendement voor de professional minder en kunnen anderen er ook minder van leren (zie de hiervoor beschreven cycli van kennisontwikkeling). Voorbeelden van het type kennisontwikkeling waar ik op doel zijn:

- hoe je handelt in een bepaalde situatie,
- waarom je zo handelt,
- hoe de cliënt reageert,
- hoe jij de cliënt en zijn leefsituatie waarneemt, etc. etc..

Hier gaat het over het eerste deel van onderzoekend vermogen zoals Andriessen dat beschrijft, een onderzoekende houding in het alledaagse functioneren, passend bij Schon's reflectieve professional. Naast nieuwsgierigheid en openheid hoort daar ook bij systematisch kunnen redeneren en die redentatie ook kunnen overdragen. Studenten sociaal werk probeer ik uit te leggen dat een aantal van de vaardigheden die zij hebben of ontwikkelen als sociaal werker (gesprekstechnieken, systeemanalyse, plan

⁴ Een gedeelte van deze redentatie staat ook beschreven in van der Donk en van Lanen en in Andriessen.

van aanpak maken) enerzijds behulpzaam zijn in het doen van onderzoek, maar dat anderzijds het doen van onderzoek (dataverzameling, analyse van die data) hun ook betere sociaal werkers maakt.⁵

Naast de eerder genoemde aansluiting bij handelingsonderzoek zijn etnografische principes ook goed bruikbaar voor professionals. Etnografie is gericht op het blootleggen van de patronen waarlangs het gedrag van mensen gevormd wordt door sociale structuren en hoe die sociale structuren beïnvloed worden door het gedrag van mensen (O'Reilly, 2012). Een belangrijke waarde van etnografische tradities voor professionals is het inzicht dat eigenlijk 'alles' data is en dat het belangrijk is om die zo systematisch mogelijk te verzamelen, maar dat tegelijkertijd veel relevante inzichten 'spontaan' naar voren komen uit informele gesprekjes en observaties. De volledige 'onderdompeling' als volledig deelnemer in de onderzochte praktijk wordt door sommige etnografen zelfs aangemoedigd. Een mooi recent voorbeeld is het proefschrift van Paulle (2005), die voor zijn onderzoek naar scholen zelf als leraar is gaan werken in New York en Amsterdam. Door zelf aan de slag te gaan in de praktijk kreeg hij inzichten die hij als 'outsider' niet of moeilijk had gekregen. Voor professionals die al werkzaam zijn in de praktijk hebben dit unieke insider perspectief al (wat weer met eigen beperkingen komt, daar kom ik later op terug).

Een cruciaal element in etnografisch onderzoek is het zoveel mogelijk systematisch bijhouden van veldnotities, met observaties, gespreksverslagen, interpretaties en andere sensaties (bijvoorbeeld angst, blijheid, betrokkenheid, etc.). De veldnotities zijn nodig voor analyse en kwaliteitsbewaking, maar dwingen ook om meer open, meer precies en meer systematisch waar te nemen wat er gebeurt en draagt op die manier bij aan het explicieter maken van het eigen professioneel handelen.

Naast de directe verbetering van het eigen handelen kunnen de veldnotities ook gebruikt worden als basis voor meer signalerend werken. Als niet elke situatie apart wordt bekeken, maar ook gekeken wordt in hoeverre die situatie onderdeel is van een groter collectief probleem dat aandacht nodig heeft, kunnen professionals actiever bijdragen aan ontwikkeling van het vak en agendering van maatschappelijke problemen. Daarbij hoort ook het zelf vaker publiceren in vakbladen (en het gebruiken van inzichten uit vakbladen in de eigen praktijk, deel 2 van het onderzoekend vermogen wat ik ook kort heb aangestipt in het eerste deel van dit paper).

Tijdens het schrijven van dit paper werd mij door een collega, Norbert Bussink, gevraagd waarom professionals eigenlijk niet al veel explicieter zelf onderzoek doen, als het eigenlijk zo goed aansluit. Ik durf daar niet met zekerheid antwoord op te geven, maar ik denk dat het met drie componenten te maken heeft: een sterke oriëntatie op (normatief) handelen, beperkte erkenning voor de waarde van het handelingsperspectief (niet objectief) en onbekendheid met onderzoek binnen het sociaal werk. Op die eerste twee punten kom ik verder op terug. Wat het derde punt betreft: sociaal werk is in Nederland geen academische opleiding (in tegenstelling tot bijvoorbeeld Scandinavië of Amerika) en tot een paar jaar geleden werd er ook maar beperkt onderzoek gedaan naar sociaal werk (de ingewikkelde geschiedenis van Andragologie laat ik hier even buiten beschouwing). Pas in recente jaren is er meer aandacht voor de professional als expliciete kenniswerker en in die zin past daarbij ook dat er meer aandacht komt voor het onderzoekend vermogen van professionals.

⁵ Een argument dat ook Shaw (2005) maakt

Praktijkgericht onderzoek door professionals

Naast de onderzoekende houding bepleit Andriessen ook het zelf doen van onderzoek. Dat geldt voor studenten, maar ook voor professionals. Het doen van onderzoek of het handelen in een praktijk zijn in uiterste zin twee verschillende activiteiten en tegelijkertijd uiteinden op een schaal, waarbij ook veel mengvormen mogelijk zijn. Stokes (1997) onderscheidt drie hoofdtypen onderzoek:

- Fundamenteel, geen directe praktijk relevantie
- Toegepast, gericht op brede praktijk
- Praktijkgericht, gericht op concrete praktijk (met als subvorm ontwerpgericht)

Daarachteraan zou je nog kunnen toevoegen de praktijk die niet expliciet maar impliciet onderzocht wordt, zoals hiervoor betoogd.

Professionals hebben een belangrijk insiders perspectief waar nu nog weinig gebruik van wordt gemaakt en toegang tot gigantisch veel data over hun uitvoeringspraktijk. Door professionals onderzoeksvaardigheden aan te leren, zoals we dat nu ook al bij studenten doen, kunnen we dit potentieel ontsluiten. Daarbij gaat het er, in navolging van Silberman, niet perse om dat professionals precies de onderzoeksterminologie gebruiken, als ze de onderzoeksvaardigheden maar kunnen hanteren.

Onderzoek door professionals zal vooral een praktijkgericht karakter hebben, al zijn er wel steeds meer voorbeelden van professionals die bijdragen aan andere typen onderzoek. Zoals gezegd is praktijkgericht onderzoek verwant aan handelingsonderzoek, waarbij door te handelen onderzocht wordt wat er gebeurt tijdens en na het handelen. Handelingsonderzoek leidt tot kennis over hoe het handelen ervaren wordt en wat het handelen oplevert volgens betrokkene. Daarvoor is het wel nodig om de volledige empirische cyclus te doorlopen en niet alleen aan de directe praktijkverandering aandacht te besteden.

Andriessen maakt onderscheid tussen verschillende niveaus van onderzoekend vermogen van bachelor studenten (vooral toepassen) en master studenten (iets zeggen over transfereerbaarheid/buikbaarheid buiten eigen context). Andriessen zegt niet expliciet iets over professionals, maar aangezien de meeste bachelors zijn, kan je veronderstellen dat professional vooral over toepassing in eigen praktijk iets moeten kunnen zeggen.

Naast het praktijkgerichte onderzoek zien we ook de voorzichtig opkomst van de science practitioner, wetenschappelijke professionals, die uitvoerende werken combineren met praktijkgericht wetenschappelijk onderzoek. Een erg interessante ontwikkeling, om vanuit praktijk mee te onderzoeken, en zo ook het wetenschappelijk proces dichterbij collega-professionals te brengen. In het verlengde daarvan ligt ook de ambitie van o.a. de Hogeschool van Amsterdam om praktijkgerichte promotieplekken in te richten, niet (alleen) gericht op academische kennis maar ook directe praktijkverbetering.

Onderzoekskwaliteit (en beperkingen daaraan)

Als laatste deel wil ik in dit stuk gaan op wat de waarde is (kan zijn) van onderzoek door professionals. Een belangrijk argument tegen onderzoek door professionals is dat zij georiënteerd zijn op verandering van de werkelijkheid vanuit een normatief kader, wat onverenigbaar zou zijn met de uitgangspunten van goed onderzoek, zoals bijvoorbeeld Padgett (1998) betoogd. Echter, zoals Shaw (2005), hangt dat erg af van het

type onderzoek en het type sociaal werk. En, zou ik daar aan toe willen, je opvatting over wat goede kennis is. Ik leer mijn studenten dat het een illusie is om 'objectief' onderzoek te doen en dat het vooral belangrijk is om intersubjectiviteit (verschillende subjectiviteiten) na te streven. Of zoals Rose stelt: 'there is only greater or less awareness of one's biases' (Rose, 1985, p.77). In mijn optiek is het dan ook niet erg om een standpunt of een ambitie te hebben, maar het is zinloos om de werkelijkheid anders voor te stellen dan dat die is, zeker als je er belang bij hebt om die situatie te verbeteren, een argument dat bijvoorbeeld Fetterman & Wandersman ook maken: als je missie is om je hulpverlening te verbeteren heeft het weinig zin om te doen alsof het al perfect is.

Dat neemt niet weg dat het ingewikkeld is om als 'insider' van een afstand naar je eigen werkelijkheid te kijken. Waar het in veel onderzoeken lastig is om van buiten naar binnen te komen, is het hier lastig om van binnen naar buiten te komen, iets wat ook etnografen die lang ondergedompeld zijn geweest beschrijven (bv. Wacquant, 2003; Paille, 2005). In literatuur wordt ook wel gesproken over full of active membership (bv. Dewalt & Dewalt, 2011). De uitdaging zit in de combinatie van betrokkenheid en het observeren, wat juist enige distantie vraagt en nodig is om van onderzoek te spreken.

Er zijn wel een aantal hulpmiddelen beschikbaar om hiermee om te gaan en het 'outsider perspectief' te vergroten, waarmee de betrouwbaarheid en geldigheid van het onderzoek verhoogd kan worden. In hoeverre die ingezet worden hangt af van het doel van het onderzoek. Onder het artikel staat hier nog een korte tekst over.

In algemene zin volg ik hier wederom Andriessen, die bepleit dat praktijk relevantie en methodische grondigheid niet principieel zero-sum zijn (i.e. meer van een betekend van ander minder), maar dat opportunistische overwegingen wel de een of de ander kunnen benadrukken. Welk doel benadrukt wordt (kennis of praktijkverandering) impliceert ook langs welke maatstaven de kwaliteit van het onderzoek beoordeeld moet worden. Verschillende soorten kennis hebben verschillende soorten geldigheid (intern, extern, toepasbaar, contextueel, participatief etc.) met hun eigen voor- en nadelen (lage generaliseerbaarheid, lage toepasbaarheid, etc.). De benadering van het 'realistisch evalueren' leert ons dat ook onderzoek dat methodisch minder grondig is, toch waardevolle inzichten op kan leveren, in vergelijking met andere onderzoeken.

Tot slot

Bovenstaande is een eerste poging om een aantal gedachten, ontstaan uit discussies, de begeleiding van studenten en een theoretische verkenning. Ik hoop met de reacties van PION en anderen deze gedachten verder uit te kunnen werken en daarmee een kader te bieden voor studenten en professionals die meer gebruik willen maken van het onderzoekend vermogen in hun praktijk.

Bijlage: kwaliteitsbewaking van onderzoek door professionals

Lincoln & Guba (aangehaald in Bryman, 2008, pp. 377-380) stellen twee criteria voor om de kwaliteit van kwalitatief onderzoek te beoordelen, die ook bruikbaar zijn voor onderzoek door professionals: 'betrouwbaarheid' (trustworthiness) en authenticiteit, beide bestaande uit een aantal subcriteria.

Voor betrouwbaarheid gaat dat om:

- 'geloofwaardigheid' (credibility & dependability), te vergroten door triangulatie, member check en transparantie over het onderzoeksproces en de verzamelde data,
- 'overdraagbaarheid' (transferability), te vergroten door een uitgebreide beschrijving ('thick description') van de context waarbinnen de uitspraken worden gedaan,
- 'bevestigbaarheid' (confirmability), te vergroten door transparantie, aandacht voor tegenstrijdigheden in de uitkomsten en het betrekken van nog niet betrokken onderzoekers voorafgaand aan publicatie.

Voor authenticiteit gaat het om:

- 'rechtvaardigheid' (fairness), te vergroten door verschillende perspectieven rechtvaardig weer te geven,
- 'bewustwording' (ontological authenticity & educative authenticity), te vergroten door bij te dragen aan het begrip dat respondenten hebben van hun sociale omgeving en van het perspectief van anderen in hun sociale omgeving,
- 'verandering' (catalytic authenticity), te vergroten door het onderzoek als impuls voor actie door respondenten te laten dienen (ook wel 'praktische geldigheid' genoemd).

Een belangrijke manier waarmee de kwaliteit van onderzoek kan worden verhoogd is triangulatie. Triangulatie draagt bij aan de onderzoekskwaliteit door de invloed van interpretatie en bias te verkleinen (Bryman, 2008; Denzin, 1989; Kimchi, Polivka en Stevenson, 1991). Denzin wijst erop dat triangulatie breder is dan alleen triangulatie van methoden en dat er meerdere strategieën van triangulatie zijn (Denzin, 1989, p. 301): 'datatriangulatie', 'onderzoekerstriangulatie' (de inzet van verschillende onderzoekers die bijvoorbeeld meer en minder betrokken zijn bij een praktijk, 'theoretische triangulatie' (door de data van uit verschillende theoretische brillen te bekijken en of te vergelijken met andere onderzoeken) en 'methodentriangulatie'. Kimchi, Polivka en Stevenson wijzen op een vijfde vorm van triangulatie, het gebruiken van meerdere vormen van analyse (1991, p.365). Stake beargumenteert ook het belang van triangulatie van perspectieven van betrokkenen (Stake, 1994). Op het moment dat meerdere vormen van triangulatie worden ingezet, is er sprake van 'meervoudige' triangulatie (Denzin, 1989, p. 297).

Om de eigen bias tegen te gaan is het ook belangrijk om alert te zijn op het vinden van data die de eigen standpunten/hypotheses ontkrachten (falsificatie). In de analyse zal specifiek aandacht moeten zijn voor tegenstrijdigheden en 'concurrerende verklaringen' (Barbour, geciteerd in Baur, p. 231). Ook uitgebreide beschrijving en transparantie is van groot belang: welke keuzes zijn gemaakt, wat zijn daar gevolgen van, etc. En duidelijk beschrijven: wat is empirie en wat is interpretatie (ik zie, ik ervaar, ik vind), dat maakt het voor lezers beter mogelijk om de waarde van het onderzoek en de uitspraken te beoordelen. Je neemt jezelf als verzamelaar van kennis dus expliciet mee in plaats van jezelf buiten beeld te houden.

Day, K., Kenealy, T. W., & Sheridan, N. F. (2016). Should we embed randomized controlled trials within action research: arguing from a case study of telemonitoring. *BMC medical research methodology*, 16(1), 70.

Shaw, I. (2005). Practitioner research: evidence or critique?. *British Journal of Social Work*, 35(8), 1231-1248.